

VJERA U HUMSKOJ ZEMLJI

(Dijana KORAC: *Vjera u Humskoj Zemlji*, Crkva na kamenu, Mostar, 2008., 238 stranica)

Autorica, mr. sc. Dijana Korać, svoju je knjigu pod gornjim naslovom koncipirala iz svoje magistarske radnje pod naslovom “*Vjerske prilike na području Huma od XIII. do kraja XV. stoljeća*”, u pet osnovnih poglavlja s pripadajućim podnaslovima. Ona piše o: I. *Katoličkoj Crkvi u Humu*, unutar čega o djelovanju Stonske biskupije, katoličkoj obnovi, obnavljanju Makarske biskupije, osnutku Duvanjske biskupije, novom valu katoličke obnove, djelovanju katoličkog svećenstva u Humskoj Zemlji, o dolasku franjevacu u Hum, o franjevačkim samostanima u Humu: o samostanima u Stonu, Novom, Imotskom, Mostaru, Ljubuškom i Konjicu te o djelovanju franjevacu u Humu i njihovom odnosu prema svećenicima glagoljašima. II. o *Pravoslavlju u Humskoj Zemlji*, odnosno o Nemanjićima u Humu, osnivanju Humske eparhije, pravoslavnim svećenicima i njihovim vjernicima u Humu, o utjecaju vlaha na vjersku strukturu žiteljstva u Humskoj Zemlji. III. o *Djelovanju Crkve bosanske u Humu*, o njenoj pojavi u Humu, o odnosu pape i ugarsko-hrvatskih kraljeva prema Crkvi bosanskoj, o sudjelovanju pripadnika Crkve bosanske u političkom životu, njenoj rasprostranjenosti, njenom odnosu prema trgovini robljem, njenom nestanku. IV. o *Odnosu humskih velikaša prema trima konfesijama*, unutar čega piše općenito o Kosačama, vjerskoj pripadnosti Sandalja Hranića, odnosu hercega Stjepana prema trima konfesijama, vjerskoj pripadnosti djece hercega Stjepana, humskoj vlastelinskoj obitelji Radivojevića-Jurjevića-Vlatkovića, o Jurjevićima-Vlatkovićima kao istaknutim katolicima i prijateljima franjevacu, o fra Augustinu Vlatkoviću te o drugoj humskoj vlasteli, i V. o *Crkvenoj topografiji Huma*, to jest navodi crkve koje su zabilježene u pisanim izvorima, crkve koje su arheološki istraživane, crkve sačuvane u narodnoj predaji i toponimima. Navedenim poglavljima i njihovim podnaslovima prethodi *Uvod* sa svoja dva podnaslova (tj. o izvorima i historiografiji i Humskoj Zemlji – njenom prostoru i granicama), a na kraju donosi *Zaključak, popis češće korištenih kratica, izvore i literaturu*, te *Sažetak* na trima jezicima (njemačkom, talijanskom i engleskom).

Naime, činjenica jest da u XIII. stoljeću na području Huma dolazi do dodira triju podijeljenih kršćanskih Crkava, od kojih je jedna izvorno prvotna (Katolička), druga proizašla iz nje, odnosno njene Bosanske biskupije s hrvatskim katoličkim pukom i treća Srpska pravoslavna, nastala općim raskolom kršćanske Crkve i kasnije postala državna, koja je pak uz političko-vojnu silu doseljena izvana i na prostor Huma te uzrokovala znatne promjene u konfesionalnom i političkom sustavu. Također je činjenica da je svaka od njih imala svoje sljedbenike i da je prije toga Humska Zemlja bila u cijelosti katolička. Budući da je to bilo doba širenja i učvršćivanja rimskih i bizantskih utjecaja, taj je prostor bio pod rimskim utjecajem a time i u papinskoj interesnoj sferi. S druge strane, na srpsku državu i Crkvu do XIV. st. smjenjivali su se rimski i bizantski utjecaji, da bi se nakon toga Srbi u konačnici opredijelili za Carigrad. Hum je, doduše, kao katolička zemlja, imao vjerskih trzavica. One su se do tog doba odnosile na pripadništvo jednom ili drugom metropolitu, a daleko veći problem bio je sukob između sljedbenika latinske i staroslavenske (starohrvatske) liturgije. I te će sukobe pokušati iskoristiti Srpska pravoslavna crkva.

Vjerska se situacija u Humu uvelike promijenila nakon osnivanja autokefalne Srpske pravoslavne crkve, kad je jedna od novoosnovanih srpskih pravoslavnih eparhija dobila svoje sjedište u Stonu. Kako je postojala tendencija širenja srpskih vladara prema zapadu, tako su i Humskej episkopiji darovani posjedi po istočnom i zapadnom Humu, koji su trebali biti uporišta pravoslavlja. Dok su u istočnom Humu u tom smislu postignuti zapaženi rezultati, plan o širenju pravoslavlja na zapadne dijelove Huma nije urodio plodom. Budući da je crkveni poglavar mogao nesmetano djelovati u svom sjedištu samo ako se vlast njegova suverena protezala na taj prostor, dolaskom Nemanjića na vlast katolički biskup nije mogao opstati u Stonu, ali se i pravoslavni episkop tu zadržao samo za vrijeme vladavine srpskog kralja nad tim prostorom. Kada je bosanski ban Stjepan II. Kotromanić zauzeo to područje, episkopu više nije bilo mjesta, jer nije imao političku podršku. Međutim, pravoslavlje na Stonskom Ratu nije nestalo sve dok to područje 1333. god. nije kupila Dubrovačka Republika. Opet međutim, što se tiče Stonske episkopije, držim da ona nije mogla tu opstati jer nije imala podanika, odnosno vjernika, jer da ih je imala, nitko ne bi potjerao episkopa odatle pa makar je s toga područja i nestala srpska vlast.

Podvrgavanjem Huma pod vlast bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića (oko 1326.) i u Humu se počinje neznatno osjećati utjecaj Crkve bosanske, tako da tu vjerske prilike postaju još složenije. U naučavanje Crkve bosanske u odnosu na Katoličku crkvu, osobito da li postoji razlika u tumačenju sakramenata, jer je u hrvatskoj historiografiji od početka o tome govor krenuo ukrivo, primjerice Rački i drugi su znali da u izvorima za bosansko-humske kršćane nema izraza *bogumili*, da oni drukčije krštavaju, uopće ne priznaju križ i slično, o čemu su napisane studije koje i danas opterećuju i hrvatsku i svjetsku historiografiju i smućuju istraživače, autorica u te probleme ne ulazi. Ali kada je u Dijaninoj knjizi govor o krivovjerju članova Crkve bosanske, ja bih ostao rezerviran jer se problem odnosi uglavnom na jezik u liturgiji, koji je i za pojedine pape krivovjerje, i razne desetine ili nameti bosanskim feudalcima koji su po svoj prilici najčešći izvori sukoba. Osim toga, u to doba i u samom vrhu Katoličke crkve postoje neredi i prije i tijekom djelovanja Crkve bosanske, odnosno Bosanske katoličke biskupije, primjerice Zapadni raskol (1378.-1517.) i slično.

Iako je sam Stjepan II. Kotromanić bio pripadnik Katoličke crkve, te kao takav u vrlo dobrim odnosima s franjevcima, na njegovu je području bilo mnogo pripadnika Crkve bosanske. Oni su svoje sljedbenike uglavnom nalazili među vlastelom, kojoj za razliku od kralja nije bila potrebna dodatna potvrda kod pape. Pripadnici su Crkve bosanske bili osobito poštovani i uživali su velik autoritet, pa su za velikaše obavljali različite poslove svjetovnog karaktera, dok se s katoličke strane u toj ulozi javljaju franjevci. Kroz naznačeno doba djelovanja Crkve bosanske može se konstatirati da je bila izložena misionarskom djelovanju ponajviše Katoličke ali dijelom i Pravoslavne crkve. Rezultati djelovanja te tri Crkve jesu vjerska šarolikost dijela Humske Zemlje. Iako se ne može pouzdano utvrditi zastupljenost pojedine Crkve u Humu, može se kazati da je zapadni Hum bio katolički, dok su se u istočnom Humu, uz nešto pripadnika Crkve bosanske, miješali utjecaji pravoslavlja i katoličanstva. Više je čimbenika utjecalo na takvu vjersku situaciju. Istočni je Hum bio predmet pretenzija srpskih vladara, koje su nakratko i ostvarili, pa je njihova vlast tu ostavila neke tragove i u vjerskom pogledu. Pravoslavlju je na tom području išlo u prilog

i doseljavanje vlaha, stočarskog stanovništva, kao integralnih pravoslavnih zajednica koje na novom prostoru vjerojatno nisu mijenjale svoje vjerske običaje, dok su u zapadnom Humu prelazili na vjeru svojih lokalnih gospodara. Isto tako, u istočnom Humu, čiji su svećenici bili pod jurisdikcijom dubrovačkog nadbiskupa, nije bilo franjevačkih samostana kao u zapadnom Humu. Dio odgovornosti za slabljenje katoličanstva u istočnom Humu najvjerojatnije pripada i Dubrovačkoj Republici, jer je Crkva u Dubrovniku bila pod strogim nadzorom svjetovnih vlasti, pa se dubrovački nadbiskup nije mogao revnije zalagati za jačanje katoličanstva na tom prostoru, a osim toga imao je problema i u svojoj Dubrovačkoj nadbiskupiji. Značajnu ulogu svakako je odigrala i osobna opredijeljenost humskih velmoža, a ona je vrlo često ovisila o okolnostima i osobnim interesima, najčešće teritorijalne prirode. Za njima su se u vjerskoj opredijeljenosti, po svojoj prilici, povodili i njihovi podanici. Razlike će između katolika i pravoslavaca u istočnom Humu izaći na vidjelo tek nakon dolaska Turaka, kada će pripadnost pojedinoj konfesiji početi igrati značajniju društvenu ulogu. Pri svemu ovome ne treba zaboraviti ni činjenicu da su u istočnom Humu pravoslavni samostani osnovani tek nakon dolaska Turaka na te prostore. Iako se katoličanstvo nakon dolaska Turaka nije moglo dalje razvijati, ipak je, uz velike gubitke, ta vremena preživjelo. U zapadnom Humu franjevci su odigrali važnu ulogu u očuvanju katoličanstva, a u tome su im uvelike pomagali knezovi Jurjevići-Vlatkovići. Iako je zasluga franjevaca u svemu tome vrlo velika, treba istaknuti i rad svećenika glagoljaša koji su revno obavljali svoju pastoralnu djelatnost. Unatoč konfesionalnoj šarolikosti Humske Zemlje, među pripadnicima različitih konfesija vladao je visok stupanj vjerske tolerancije, što se prije svega očituje u nesmetanom sklapanju brakova između pripadnika različitih vjerskih zajednica. Osim toga, teološko neznanje ali i ista vjera mogli su biti razlogom njihove međusobne tolerancije, koja se posebno očitovala na posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače. Herceg Stjepanovo toleriranje svih triju oblika kršćanstva pokazuje njegovu feudalnu neovisnost od svoga vrhovnog suverena, ugarsko-hrvatskog kralja, ali kad je ona ugrožena, on ima snage umjesto spomenutog izabrati sultana za vrhovnog suverena. Sve to pokazuje da je imao dobre savjetnike i među vjerskim poglavarima. Međutim, svima njima bila je zajednička briga za spas duša. U svakodnevnom životu disciplinska različitost konfesije nije im smetala, a kada bi se radilo o većim stvarima, kao primjerice o dodvoravanju papi i kršćanskim europskim vladarima radi materijalne pomoći, trebalo je pokazati svoju lojalnost Katoličkoj crkvi radi što boljeg ostvarenja svojih ciljeva. Primjer konačne konfesionalne pripadnosti hercegove djece možda najbolje pokazuje kako je odrastanje u sredini u kojoj je vladala takva vjerska tolerancija utjecalo na njihovo različito vjersko opredjeljenje. Oni su, naime, uzimali konfesiju zavisno od okolnosti u kojima su se našli. Bitno je naglasiti da se optužba za "herezu" u to doba koristila kao sredstvo borbe protiv protivnika i za postizanje određenih ciljeva. Tako su Dubrovčani o herezi u svom susjedstvu uglavnom govorili kad su bili u zategnutim odnosima s hercegom Stjepanom ili kojim njegovim velmožom, a ugarsko-hrvatski kraljevi i njihovi visoki crkveni dostojanstvenici vijesti o njezinu širenju na tom prostoru prenosili su da bi dobili naklonost pape i čvršće podvrgli tu zemlju pod svoju vlast. I makarski biskup o herezi govori tek nakon neuspjelog vraćanja u svoju rezidenciju. Isto tako, optužba za herezu koristila se i za unosnu trgovinu robljem. Kršćanskih bogomolja, odnosno crkava na području Huma bilo je mnogo, ali se, na žalost, za mnoge ne može sa

sigurnošću dokazati kojem su vjerskom obredu pripadale. Budući da su u zapadnom Humu živjeli gotovo isključivo katolici, tu su i crkve bile katoličke, dok je to u istočnom Humu teže odrediti imajući na umu miješanje pravoslavnog i katoličkog utjecaja. Za primjer se može uzeti crkva u Dubljanima kojom su se do XVII. st. koristili i katolici i pravoslavci, jer je nakon uvođenja gregorijanskog kalendara jedan dio katolika prešao na pravoslavlje pa im je crkva ostala zajednička. Kasnije su tu crkvu u potpunosti preuzeli pravoslavci, a katolici su sebi izgradili novu, donosi autorica magistra Dijana Korać.

Što se pak tiče samog naslova knjige, on *de facto* unutar sebe podrazumijeva više toga, primjerice i političke prilike. Više o tome čitatelj može naći u samoj knjizi.

Na samom kraju, ne mogu nego isto, kao i u svojoj recenziji, zaključiti: da je prikazivana knjiga pisana korektno, vrlo stručno, znanstvenom metodom, na temelju izvornih podataka i relevantne literature te biranim pismenim stilom. Stoga je iskreno preporučujem čitateljima, osobito onima koje više zanima humsko srednjovjekovlje, sa željom da autorica nastavi s plodonosnim radom u svome pozivu i podari nam iz te tematike još puno svojih uradaka.

Milko BRKović